

У ГЛИБ ВІКІВ

Ігор Ситий

●

МАТЕРІАЛИ ДО ТОПОГРАФІЇ БАТУРИНА XVII ст.

Так сталося, що невеличке містечко над Сеймом у XVII-XVIII ст. перетворилося на резиденцію українських гетьманів. З одного боку, це сприяло його розвитку як потужного політично-адміністративного та торговельно-промислового центру, але з іншого – призвело до страшної трагедії 1708 р., коли Батурин був знищений військами О. Меншикова. У квітні 1723 р. тільки-но відбудоване місто знову було зруйноване пожежею¹. Вогонь винищив, окрім усього іншого, й архіви: „и ратуша с писмами в прошлом 723 году в апрѣлѣ м(е)с(я)цѣ вигорѣли”². Таким чином, дослідники батуринської минувшини залишилися без головних джерел для її реконструкції. Нині перед істориками стоїть завдання зібрати докупи та оприлюднити ті рештки батуринських матеріалів, що розпоршені по різних архівах і музеях. У результаті можна буде вийти на якісно новий рівень вивчення історії колишньої гетьманської столиці та й загалом Гетьманщини. Зокрема, виявлені документи допоможуть розв’язати чимало питань, що стосуються топографії Батурина.

Сьогодні збереглося лише два описи цього міста XVII ст.: 1654 р. та 1700 р.³ Маємо також і малюнок, що знайомить нас із зовнішнім виглядом батуринських військових та цивільних споруд. Як бачимо, спадщина дуже обмежена. Останніми роками чималий внесок у вивчення Батурина зробили археологи на чолі з Юрієм Ситим⁴. Проте, щоб робота археологів була продуктивнішою, їм треба дати нові оригінальні документи. Перспективним напрямком вважаємо опрацювання купчих записів, у тексті яких чимало топографічного та генеалогічного матеріалу. Зокрема, нами виявлений купчий запис 1683 р. у полтавській „мѣской” книзі, який напряду стосується теми нашої розвідки та поставленої проблеми.

Документ був складений у полтавській ратуші і записаний до книги 25 серпня 1683 р. У ньому йдеться про купівлю в Батурині полтавським полковником Павлом Герциком двору у Гапки Кублицької-Тишчихи. Найцікавіше у купчому запису те, що тут згадується будинок, який призначався для царських чиновників, що приїздили до української столиці. Розташовувався він навпроти замку, тобто у так званій фортеці, в тій її частині, що безпосередньо примикала до замку (р-н сучасних вул. Партизанської, провулків 1-го Партизанського та Петровського, десь біля Воскресенської церкви, див. план⁵). Отже, археологам є пожива для пошуку цього будинку. Навряд, щоб це була якась пересічна споруда. Мабуть, гетьмани воліли, щоб посланці з півночі жили у комфортних умовах, і тому побудували для них відповідне їхньому статусу приміщення. Ми припускаємо, що це може бути нещодавно розкопане шестикамерне житло біля рову фортеці. На це вказують його розміри та багате оздоблення⁶. Щоправда, Ю. Ситий не поділяє цього припущення, бо, на його думку, житло було побудоване у 90-х роках XVII ст.

Цікавий цей документ й тим, що знайомить нас із полтавською старшиною та

ї зв'язками з Батурином. Тут згадуються:

- Павло Семенович Герцик – полтавський полковий писар (1675), полтавський полковник (1675-1677, 1683-1686, 1687, 1692-1695);
- Андрій Васильович Лученко – полтавський полковий обозний (1679-1684);
- Федір Жученко – полтавський полковник (1659-1661, 1670-1672, 1679-1680, 1686-1687, 1687-1689, 1689-1691), значний військовий товариш (1683);
- Михайло Нащинський – полтавський сотник (1683);
- Андрій Нащинський – полтавський отаман (1683), полтавський сотник (1691, 1693-1700);
- Кость Кублицький – полтавський полковник (1667-1669), полтавський полковий суддя (1673, 1675-1676, 1677-1678, 1680-1684), полтавський полковий обозний (1688-1690);
- Олешко Кованко – полтавський отаман (1672), полтавський наказний полковий суддя (1676).

Варто зазначити, що з цього переліку сучасний дослідник С.Павленко до прибічників І. Мазепи зараховує П. Герцика, К. Кублицького, А. Нащинського, Ф. Жученка⁷.

Ймовірно, що саме з 1683 р. Герцики розпочали скуповувати нерухомість у Батурині. Відомо, що у Батурині мав свій двір й соратник І. Мазепи Григорій Герцик⁸.

Текст купчого запису подаємо мовою оригіналу, титла розкриті в дужках, знаковий фрагмент тексту позначений масним шрифтом.

Запись его м(и)л(о)сти пана Павловъ Семеновичовъ полковника полтавского на куплене в Гапки Кублицковъни в Тишчихи двора в Батуринѣ

Року тысяча шестсотъ осим десят третого м(е)с(я)ця августа двадцетъ пятого дня

Пред насъ Андрея Лученка обозного полку Полтавского, при бытности Федора Жученка значного товарища войскового, Мыхайла Нащинского сотника полтавского, Андрея Нащинского атамана городского. З уряду тежъ меского Мыни Павловича войта, Петра Юркевича бурмистра и при многом общемъ значномъ товариству и мещановѣ полтавскихъ. Станувши Гапка Кублицковна Тишчиха выразыла явнее доброволне, не примушоне ку записаню до книгъ н(а)шихъ меских полтавскихъ в тие слова повидѣвши панове з доброй волѣ моее и за згоднымъ призволенемъ родыча моего Кости Кублицкого, на той час судѣ полкового, и крєвныхъ моѣхъ. Постиламъ у вѣчность его м(и)л(о)сти пану Павлови Семеновичови полковникови Войска Ихъ Ц(а)рского Прєсвѣтлого В(е)л(и)ч(е)ства Запорозкого полтавскому, дворъ мой власный из плєцомъ стоячий в городе Батуринѣ, противко замку, ведля дому особъ Ихъ Ц(а)рского Прєсвѣтлого В(е)л(и)ч(е)ства мѣваючихъ свое мешкане, а з другое стороны ведля роженого небожчиковского отца Климентия Ганусенка. Взяла в его м(и)л(о)сти пана полковника готовихъ грошей пят сотъ золотихъ монети доброе лѣчбы полской. До которого мененного дому яко я сама, потомки моѣ, такъ и нихто з приятелей моѣхъ, теперъ и на потомные часы жаднымъ способомъ втручатис не мѣють. Овшемъ пану Павлови Семеновичови тим дворомъ волно владѣти и кому колвекъ хотѣти продати, в даровизнѣ отдать и на свой прожитокъ якъ хотѣти обернути, жаднихъ перешкодъ и турбаций в суду ни од кого не узнавши. Мы то слышачи куплю сию и продажъ, на жадане потребуемой сторонѣ рассказалимо в н(а)ши меские полтавские вписати, що есть и вписано, року и дня выжей менованного.

Чернігівський історичний музей імені В.В.Тарновського. – Інв. № Ал 443. Купчий запис міститься на арк. 126 зв. (фоліація 1793 р.), на арк. 118 зв. (фоліація 1672 р.). Філігрань – двоголовий орел під короною. Чорнило коричневе. Оригінал.

Записи на початку книги: „Книга за полковника Феодора Жученка 1672 года” (напис 1793 р., на арк. 1), „За полковництва его м(и)л(о)сти п(а)на Феодора Жученька полковника Войска Его Ц(а)рского Пресвѣтлого Величества Запорожского полтавского, а за атаманства Олешька Кованка и за войтовства п. Захаріи Мудріка сѣя книга создашася року б(о)жія АХОВ м(е)с(я)ця февраля КГ дня” (арк. 3). Книга потрапила до збірки музею з колекції В.В.Тарновського⁹.

Замок й фортеця у Батурині. Креслення Юрія Ситого

Джерела та література:

1. Мазепина книга / Упорядкування та вступна стаття І. Ситога. – Чернівці: ЦНТЕІ, 2005. – С. 73-74, 83.
2. Там само. – С. 83.
3. Кіяшко Л. Описи Батурина другої половини XVII-XVIIIст. // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 106; Лазаревский А. Отрывки из путевых записок старца Леонтия (1700 г.) // Черниговский листок. – 1862. – 29 апреля. – № 4. – С. 31.
4. Найновіша публікація: Ситий Ю., Коваленко В. Житло представника козацької старшини на фортеці в Батурині // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 113-129. Тут же дивись іншу літературу та статті з цього питання.
5. Церква позначена хрестиком.
6. Ситий Ю., Коваленко В. Батурин археологічний // Слово „Гетьманської столиці”. – 2007. – №3. – С. 4.
7. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2004. – С. 110-111, 565.
8. Мазепина книга. – С. 81. Припускаємо, що він міг жити у садибі, яку придбав П.Герцик у 1683 р.
9. Каталог музею українських древностей В.В.Тарновського. Том II. Составил Б. Гринченко. – Чернігов, 1900. – С. 239.

Олег Однороженко

●

ГЕРБ КНЯЗІВ МОСАЛЬСЬКИХ

Князі Мосальські були молодшим відгалуженням роду князів Карачівських,¹ які в свою чергу були однією з галузей чернігівських Ольговичів.² Генеалогічна традиція князів Мосальських першим князем на Мосальську називає Юрія Святославича,³ який жив у другій половині XIV ст. і був сином карачівського князя Святослава Титовича і доньки великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича - Феодори.⁴ Сини князя Юрія Святославича – Володимир, Василь та Семен - стали родоначальниками трьох ліній князів Мосальських, які згодом розпалися на цілий ряд галузей,⁵ розселених як у Литовсько-Руській державі, так і у Великому князівстві Московському.

Остання обставина була зумовлена прикордонним положенням Мосальського князівства, що впливало на неоднорідність політичної орієнтації в рамках одного роду та зумовлювало перебування його представників по обидва боки литовсько-московського кордону. Після окупації Москвою Сіверської землі та Верхівських князівств наприкінці XV – на початку XVI ст. більша частина Мосальських переселилася у внутрішні райони Великого князівства Литовського – на Волинь, у Гродненський, Вовковиський та Браславський повіти.⁶ Герботворення цих галузей власне і буде предметом нашого розгляду, оскільки про геральдичну традицію тих галузей князів Мосальських (Литвинови-Мосальські, Кольцови-Мосальські, Клубкови-Мосальські), що перейшли на московську службу, наразі нічого невідомо, принаймні до кінця XVIII ст.⁷

Найдавнішою, відомою нам на сьогодні геральдичною пам'яткою князів Мосальських є зображення на печатці представника браславської галузі роду⁸ – князя Петра Тимофійовича Мосальського, сина Тимофія Володимировича, князя Мосальського (1487 – 1494), яку було прикладено до документа від 10 червня 1536 р. В її полі овальної форми розміром 17x15 мм зображено ренесансовий щит, на якому вміщено родовий знак у вигляді літери М під хрестом; над щитом розташовано літери: SPM.⁹ Ця пам'ятка є доволі пізньою, але характер зображеного на ній знака дозволяє зробити вірогідне припущення про його походження від родового знака Ольговичів, в основі якого лежало зображення двозуба з хрестом або подвійним розгалуженням.¹⁰ Аналогічний сюжет